

Osobnosti a tvorba

FRANZ KAFKA A PRAHA

Pavel Eisner

V třech tvůrcích spatřuje Evropa, spatřuje Amerika nejdůsažnější zjevy německé literatury od let devadesátých – v T. Mannovi a v obou Pražanech Rilkeovi a Kafkovi. S pohrobním zpožděním dvacetiletým, náhle a trochu hekticky vzešla světová sláva Franze Kafky, zcela proti jeho duchu nikoli prostá hlučností kavárenské a bulvární. Vrší se vůči hledě počet pojednání usilujících o výklad jeho díla, usilujících odhalit tajemství člověka Kafky. A zde třeba říci, že všechny ty pokusy na evropském západě a v Americe visí ve vzduchu; churavěji od základů tím, že autorům unikají rozhodující skutečnosti a souvislosti: Franze Kafku lze vyložit jen z Prahy.

Vyložit... Génia nelze vyložit, zůstane vždy rovnicí s několika neznámými. Poddáme-li se přec zbožně rouhavému pudu zpytovacímu, učiníme dobře, rozpomeneme-li se na prastarou větu, že dílo každého mimořádného tvůrce žádá si tří interpretačních rovin, ba soustav: chce být čteno a interpretováno realiter, spiritualiter et mystice. A právě to realiter se u Kafky opomíjí z prosté neznalosti reálií. Jsou to reálie pražské, reálie ve smyslu nejobsáhlejším – fakta věčná, atmosférická, psychobiologická, psychosociologická.

Pojednat o nich je úkolem této práce. Příkládá úmyslně hlediska soustředěnosti jednostranné – aby vyrovnala optickou jednostrannost jinou, k níž je odsouzena dosavadní literatura o Kafkovi. Nechť přesvědčí, nechť nepřesvědčí – nejde jí o důkaz, proč se Kafka musil narodit, nýbrž o něco jiného: o vyperparování situace a konstelace, jaké bylo třeba, aby se Kafka vůbec narodit mohl. Mezi tím *musil* a *mohl* je právě tajemství zrodu géniova.

Nejdřív několik dorozumívacích vět.

Kafkovy knihy jsou tragédie samoty, neprostupné izolace životní. Jakýsi člověk, je to střízlivý geometr, usiluje o to, aby byl přijat do obce, vzat do slibu služebné pospolitosti, včleněn do řádu usedlického. Bylo mu to přislíbeno, proto přišel; příslib zůstává neodvolán, ale i nesplněn, nikdo toho člověka nevyhání, a přec je napořád ve vsi cizincem, jen trpěn, odmítán bez odmítnutí, zas připuštěn, ale nikdy cestami řádného inkolátu – věčně na okraji, pohoršlivé cizí těleso. To je Kafkův Zámek. Anebo neviditelný, ač ovšem svými nejnižšími instancemi velmi penetrantní soudní dvůr zavede hrdelní při se všedním bankovním prokuristou; ten se obhazuje, třebaže nikdo ho nenutí, aby tak činil; po celý rok se ten hrdelní případ nehýbá z místa, končí však verdiktem Vinen! a potupným stětím viníka. Toť román *Proces*. Anebo se mladý obchodní zaměstnanec promění přes noc v odporný hmyz (*Proměna*). Nevyčerpatelný je Kafka ve vynalézání podobenství pro svůj výhradní motiv: vina izolovaného jedince, který nežije v právu a pravdě, který – mystický outlaw – zůstává vyloučen z lidské obce.

Jak nasnadě je výklad Kafkova návratného motivu! Jak velmi se vnučuje určení: osud židovské duše v diaspoře! A přec je to určení v této definici nesprávné. Než si je opravíme bližším vymezením, poznamenejme, že souběžně je dáno něco jiného: společenská skrupule básníka, tedy člověka, který je jiný než ostatní lidé. První průlom do naivně romantické sebejistoty umělce vykonal Thomas Mann; motiv špatného společenského svědomí v básníku sahá u Manna od Tonia Krögra až do tvorby jeho let kmetných, do biblické tetralogie, do *Loty ve Výmaru*, do románu o hudebním skladateli Adrianu Leverkühnovi (*Doktor Faustus*). Franz Kafka, jenž ostatně hltal každé tištěné slovo Mannovo, svým zcela osobním zážitkem krouží rovněž kolem této sociálně etické problematiky básnickovy. Nevidím ani náhodu v tom, že Kafkův o sedm let mladší pražský rodák Franz Werfel skoro zároveň s Kafkou pronáší touž mravní otázku s takovou náruživostí – svým výkřikem lyrického patosu „Navzájem“ („Einander“), ale též a víc ještě vášnivostí, s jakou žene útokem proti Slovu, zrádnému, od člověka k člověku meze vršícímu, hradby tyčícímu daru solistické mluvy, tedy proti básnickému principu v samotné jeho prapodstatě. Je kupodivu, od koho vycházejí ty vzpoury proti individu, vyloučenému svou primogeniturou ze společenství lidského cechu: od syna lubeckého patriciátu Thomase Manna, od Franze Kafky, syna zámožného židovsko-německého měšťáka z Prahy, od Franze Werfla, syna německo-židovského velkopřumyslníka a milionáře z Prahy.

Tento motiv, špatné společenské svědomí básnickovo, přidává se u Kafky k motivu primárnímu. A tím je podle obecného výkladu židovská du-

ševní tragika v diaspoře. Kafka byl však Pražan a byl to žid německý. A tím teprv jsme u podstaty věci. Výklad, že Kafka je korunním básnickým svědkem pro duševní osud žida v diaspoře, je nepřesný, totiž příliš široký. Kafka neztělesňuje tragédii západoevropského žida o sobě, nýbrž zosobňuje tragédii německého žida z Prahy. Zde třeba stanout a vzít sondu; teprv takto si například uvědomíme, co všechno – přes tu a onu makavou shodnost a srovnání – dělí Kafku, jeho vnitřní úděl, barvu a étos jeho knih např. od Richarda Weinerja a Egona Hostovského. Nikoli náhodou nenarodil se Kafka v Berlíně, ve Vídni, v Paříži; ještě méně náhody je v tom, že nepřišel z Prahy české; uplatňuje se u něho pražský *genius loci*, ten však je dílčí a specifický – Franz Kafka je zrodově určen tím, že byl pražský německý žid a že jím byl právě v době, kdy žil a psal.

Prastará a za středověku svou tvůrčí duchovostí po celé diaspoře proslulá pražská židovská obec sahá svými počátky do dob prvních Přemyslovců. Založena byla židy, kteří přišli od jihu přes Alpy a od východu přes Balkán. Východní původ prvotních pražských židů a jejich prolutost slovanskou tradicí jazykovou a kulturní vysvitá z hebrejské literatury 12. a 13. století; co se o tom vědělo již dosud, bylo za druhé světové války významně doplněno – u nás dosud neznámými! – objevy Romana Jakobsona, z nichž se mj. podává, že prvním českým gramatikem, dávno před dosud známými, byl – v materii češtiny! – talmudista z pražského ghetta. Ve větším počtu, hlavně z Bavor a Franska, přišli pak židé ze západu teprv s německými kolonisty, jež čeští panovníci zvali do země. Přes tuto druhou a početnou vrstvu usedlíků v ghettu zachovali si pražští židé a obdobně i židé v jiných českých městech po celý středověk živou souvislost s češtinou a českou kulturou. Nové bádání našich dnů prokazuje netušenou intenzitu těchto vztahů. Tak jeví např. ornamentika starých kultických textilií z českých synagog jednoznačné vlivy českého umění lidového.

Jen pomalu, pod tlakem Habsburků postupovala germanizace pražských a ostatních židů v českých zemích. Dověřena byla za radikálního germanizačního nátlaku tereziánského a josefínského. Hned poté padlo ghetto. Poněmčený žid vyšel z ghetta a připojil se k Němcům, užíval jejich jazyka, měl trpný a činný podíl v jejich kulturním životě. To se podalo samočinně – jakožto žid z ghetta propuštěný byl úřady *nucen* chodit do německé školy. Co znamenalo to vše právě v Praze?

Když pražský žid opustil ghetto, bylo české národní obrození již započato. Šíří se z vrstvy vzdělanců do lidu a nabývá rychle rázu živelného hnutí národního. Praha se počestňuje, její odrodilé měšťanstvo se vrací

do lůna národa, víc a víc stávají se pražští Němci menšinou. V Kafkově dětství (narozen 1883) je tento převratný proces zhruba skončen.

Pražští Němci však nebyli nikdy společenským útvarem organickým nebo vůbec i jen zdaleka normálním. Vždy byli jen vrstvou panskou, ať podle sudidla moci nebo majetku. I někdejší řemeslničtí kolonisté skončili jako bohatí patriciové, vymřeli, vyklidili místo svými potomky, kteří zas odešli jinam. Jak pokračovalo 19. století, zostřovala se absurdní společenská struktura pražských Němců víc a víc: skládali se z poněmčené nebo od původu cizí šlechty, z vysokých a středních státních úředníků, z důstojnického sboru pražské posádky, z průmyslníků, velkoobchodníků a jiných bohatých měšťáků, z vyšších a nejvyšších bankovních úředníků, z profesorů obou německých vysokých škol, z německých herců a novinářů; k tomu neusedlická, fluktuující složka německých studentů z pohraničí. Německé zázemí i jen v nejbližším okolí nebylo v Praze nikdy – je v živé paměti, jak Hitlerovi Němci za protektorátu bystře postřehli tuto „zvláštnost“ a hleděli ji, spojující příjemné s veleužitečným, napravit hromadným zakládáním německých villegiatur ve vnějších okresech (Letná, Ořechovka, Hanspaulka) a stejně v blízkém pražském okolí, např. na Vančurově Zbraslavi. Bez lidu, bez proletariátu, redukováno víc a víc na menšinu zruďnou svým složením, stalo se pražské německé společenské ghettem. A svou neprostopnou uzavřeností vůči všemu českému stalo se i ghettem jazykovým a kulturním.

Do tohoto ghetta s neviditelnými zdmi se včlenil pražský německý žid. Zaměnil ghetto konfesijní za ghetto národnostní a společenské. A takto tedy probíhal život pražského německého žida i v letech ještě, kdy živel český, živel po stránce sociologické ideálně zdravý, ujal se vlády téměř již nad celým městem, s bohatou biologickou komunikací mezi hlavním městem a provincií a selstvím, jaderný lid i v továrním proletáři ještě, s nečetným patriciátem, naskrz demokratický, se zcela nepatrnými přehradami mezi jednotlivými stavy, téměř úplně prostý společenského kastovníctví – takto probíhal život pražského německého žida do roku 1918, tedy v letech pro Kafku rozhodujících:

Žid byl průmyslník, obchodník, vyšší bankovní úředník, univerzitní profesor – „pán“. Jakožto podnikatel měl české dělníky, jen české, a české zaměstnance. Ať podnikatel či nic – domácí služebnictvo bylo české. Takový byl i domovník, kočí, hokyně, mlékařka, trhovkyně, posluhovačka, prادلena. Jeho děti ležely u prsu českých kojných z venkova, posluhovaly jim české služky, opatrovaly je české chůvy, dokud nebyly – v rodinách elity – vystřídány Francouzskou, Angličankou, hofmistrem. Od těchto domestiků se děti přiučily česky, ale nedokonale; i to pak mnohdy pozapomněly, když tento živel zmizel z jejich obzoru. Mluvalo se tou řečí ve styku s domestiky a lidmi

podřízenými; napsat zhruba správně několik českých slov bylo nad každou možnost, ale i nad každou nutnost. Ale: první erotickou iniciací měl mladý německý žid zpravidla od ženství českého. Zároveň se chodilo do německých škol a pak na německou školu vysokou. V namnoze neobyčejné soukromé knihovně nebylo často jediné české knihy. Četba českých novin byla výjimkou, způsobenou jen zřetelem informace čistě věcné; čtla se Bohemia, Prager Tagblatt, Montagsblatt, tři listy, v jejichž redakcích měli němečtí židé převahu. Byl značný smysl pro změnu, chodilo se pilně do obou německých divadel, do německých koncertů, na německé výstavy (Praha měla tehdy asi 60 000 Němců, z toho 25 000 židů) – o českém umění se vědělo pramálo. Nová společenská ghettoizace se projevovala právě u elity i polohopisně: končína kolem sadů Vrchlického, pověstný Stadtpark, pražská Rue St. Honoré, kde dům co dům seděl milionář, a obdobná cottageová kolonie bubenečská. Opakujeme tedy, dobrovolné ghetto, jehož příslušníci měli k „ulici“ asi takový vztah jako člen evropské kolonie v Šanghaji k životu v čínských čtvrtích.¹

¹ *Tato stavovská definice pražského židovstva je ovšem jen zkratková. Nebyli všichni pražští židé well-to-do, jak Anglosasové říkají lidem zámožným. Nebyli vrstvou jednotlou a soudržnou. Štěpili se v mnoho kast, ostře rozlišených podle rodinné pověsti, společenské pozice, bankovního konta, věna dcer; mezi židovským účetním a jeho nobilitovaným milionářským šéfem, který směl mezi generalitu a šlechtu, nebylo nejmenší lidské komunikace. Nemohu ten vděčný námět rozprávět. Proto zas jen ve zkratce, že i židovského proletariátu bylo v Praze dost. Obchodní příručí, kantoristky, služební podrost pisáren a učtáren, skladníci, obchodní cestující a jednatelé, starosvětský řemeslníček krejčovský, hodinářský. Tento židovský proletariát však českým zrakům unikal z prostého důvodu, že žid na západ od haličských hranic měl „tic“ bílého límečku, že svou vnější životosprávou i jako chudák křečovitě a často s hrdinstvím sui generis předstíral přináležet k měšťáctvu. Ostatně se právě tato vrstva pražského židovstva prudkým tempem počesťovala, jak bylo jen logické: dobrovolná společenská ghettoizace pražských německých židů měla příčinu vlastně jen v jejich majetnosti – ta jim umožňovala, aby setrvali v separaci. Pražský židovský proletariát našel též, přes ten bílý límeček, již před první světovou válkou cestu k socialismu; a popřevratové hnutí pražského bankovního úřednictva se začalo signálem v podobě pouličních demonstrací, který dali židovští zaměstnanci tzv. Länderbanky, když provolávali hanbu svým židovským ředitelům. Bylo to na Náměstí republiky; z balkónu vedlejší budovy se na to díval český pohlavár hospodářské instituce a konstatoval s nelibostí: „To je ta buřičská židovská krev!“ Zde všude spousta poutavostí. I po jiných stránkách. Někdy šel národnostní předěl přímo lůnem takové patricijské rodiny. Ze synů papírenského velmože Fuchse z Robětína měl jeden české školy a byl pak z něho nesmlouvavý Čech a známý fedrovatel českého sportu – Karel Robětín; jeho vlastní bratr, s německými školami, později švagr Franze Werfla, zůstal svým povědomím Němec. Námětové větrivosti českých romancierů neslouží ke cti, že je nikdy nezavábil zcela neobyčejný látkový a motivický repertoár, daný pražským židovstvem. Vysvětlil jsem to už jednou – ani popřevratová česká literatura neměla ctižádost látkové expanse unitrozemské, explovala spíš svět, ale nikdy nezuládla epicky (aniž v lyrice) české pohraničí a stejně ne židovskou enklávu pražskou. Truchlivá lakuna na mapě české literatury. Pokud jde o tu židovskou Prahu, má česká próza dílčí omluvu v tom, že ji nezuládli ani židé, o Němcích nemluvě. Náběhy jako románová novela „Der Stadtpark“ od Hermanna Graba jsou dobré, ale již pro svou útlost nemohou vyřešit tematiku větvičí se do neohledna. Srovnávací dějiny literatur mohou konstatovat zvláštní fakt, že apokalyptickým finalem byl zlikvidován neobsáhlý rezervoár výpravné tematiky, aniž do kterékoli literatury vešlo i jen poněkud adekvátní svědectví o celém tom světě. Tím však nepřimo pro toho, kdo dovede číst mezi řádky, zas jen roste význam a dosah Kafků.*

Národnostní emfáze vězelo za tím pramálo. Bylo to prostředí apolitické, ale s tou zvláštností, že se žilo mimo druhý národ, mimo ten, který de facto byl již jediným pánem města, jediným určovatelem jeho tvárnosti a dalšího vývoje. Vysvětlení najdeme jen v tuhém židovském konzervativismu.

Praha oněch desetiletí byla horkou politickou půdou. Jednotlivec nemohl zůstat nedotčen svárem obou národů v zemi. I když byl Němec jen svým kulturním povědomím, jevil se českému člověku nutkavě jako Němec bez výhrad, jako cizinec, odpůrce, nepřítel. V očích opravdových, tedy árijských Němců neměl však německý žid nikdy plnou váhu. (Slovo *árijský* je tu anachronismus jakožto termín, ne však jako pojem; pohraničí bylo dokonce kolébkou politického rasismu – Georg von Schönerer!) Mezi zněmčeným pohraničím a pražským němectvím, do tak značné míry prosáklým složkou židovskou, byly nejhmatatelnější antagonismy odmítání a pohrdání, daného z židovské strany intelektuální primitivností Němců v pohraničí. Pražští němečtí židé, orientující se kulturně podle Vídně, Berlína, Paříže, byli avantgardou kultury hmotné i duchové, od sudetské žabí tůňky utíkali.

Tak žil pražský německý žid životem „jako by“, životem ve vzducho-prázdném prostoru. Byl „Němec“, ale kolem něho a za ním nebylo německého lidu, přirozeně členěné národní společnosti. S židovstvím souvisel ponejvíce už jen vnějšně, víra otců v něm atrofovala v několik atributů a symbolů bez obsahu; často se formálně setrvalo při zděděné víře jen proto, aby se nermoutil starý otec, stará babička v domácnosti, pro českou Prahu však byl žid cizím tělesem hned v dosahu trojím: jakožto žid, tedy vyznáním a pokrevní nesmíšeností; jakožto zpravidla zámožný, často bohatý měšťák v hemživém davu proletářů a maloměšťáků; a za třetí jakožto Němec. Neřekl bych, že pražský německý žid byl u Čechů v nenávisti; ale není divu, že český pohled na něho byl pohled kosý. Vždyť byl ztělesněním nadobro cizího principu životního.

Bez lidu však nelze žít; „*exul in patria*“ může vytrvat jen kšeftářský tlustokožec. Grotesknost své situace si uvědomili mnozí němečtí židé z Prahy. Někteří se odstěhovali do Vídně, Berlína, Drážďan, Hamburku, zámoří, nemalý počet zabydlil vídeňské a berlínské redakce. Jiní rozmnožili řady českých židů – proces stále mohutnější po převratu z roku 1918, v letech, kdy Kafka už dohasínal. Zás jiní našli hlubinu niterné bezpečnosti v sionismu – je příznačné, jaký úspěch měl mladý sionismus právě v Praze, po převratu měli sionisté na pražské radnici dva mandáty. Básníci a spisovatelé se dávali na útěk z ghetta pražského němectví. Franz Werfel příklonem k Vídni, kultem jižního baroka, na-

stolením Verdiho v demonstrativním protikladu k wagnerovskému kultu pražských německých židů, a hlavně – památný jev sublimované symbiózy erotické – povýšením své české chůvy na světici a záštitu všeho světa, inkarnací veškeré pravosti, čirosti, životní božnosti. Max Brod ferventním sionismem, zároveň ponořením do hudby Janáčkovy a jejím rozprostraněním do světa. Egon Erwin Kisch symbiotickým velnutím do nejlidovějších spodin české Prahy, svým světoběžnictvím, svým komunismem. Willy Haas, z jehož esejí o Kafkovi by se dnešní kafkovci mohli leccemus přiučít, odchodem do Berlína. Rudolf Fuchs blouznivě věřivým příklonem ke komunismu, zároveň aktivním kultem Bezruč, Erbena, Petra Křičky. Otto Pick (jako Fuchs Pražan teprv aklimatizovaný) nejoddanější propagátorskou službou české kultuře. Opravdu, velký byl rejstřík těch úniků, jejich vynalézavost.

Neboť bez lidu nelze žít. Bez lidu nelze být „dans le vrai“, v pravdě a zákoně předurčeném.

Tím „dans le vrai“ jsme se octli u Kafky. Je dochováno, jak hlubokým dojmem na něho působila příhoda z Flaubertova života. Flaubert zašel jednou se svou neteří ke kterémsi její přítelkyni. Zastihli ji obklopenou jejími dětmi. Flaubert pojal skupinku do svých velkých očí a prohodil slovo-povzdech: *Ils sont dans le vrai.* –

Jsmo bezprostředně u zjevu člověka, jehož mučednictví záleželo v tom, že nebyl „dans le vrai“.

Slovo kavka je zdobnělina z pravoslavného kava. Je to mezi židy z českých zemí časté příjmení. Kdo je žid a jmenuje se Kafka, pochází mimo každou pochybnost z národnostně českého kraje, a je kromě toho pravděpodobné, že se jeho otcové cítili Čechy anebo se k Čechům přiklání; neboť úřední komise, jež za Josefa II. obdařovaly židy povinnými jmény rodinnými, neměly nejmenší příčiny, aby k českému jménu zavazovaly žida německého. A opravdu pocházel Kafkův otec Heřman z čistě českého Oseku u Strakonice. Jeho otec, tedy Kafkův děd, byl tam řezníkem. To znamená stálý styk s českými sedláky a jiným lidem. Kafkův otec strávil mládí v tom jihočeském kraji v úporné denní robotě, o které pak vypravoval po celý život; a tahal-li naloženou káru po silnicích jižních Čech, byla to zas jen stálá symbióza s živlem českým. Rodina Kafkovy matky pocházela z Poděbradska, tedy rovněž z kraje klasicky českého. V Praze však se s Kafkovými rodiči shledáváme jako s rodinou německo-židovskou. To znamená, že se Kafkovi rodiče, jeho otec především, důsledněji poněmčili teprve v Praze, právě přidružením k tomu německo-

židovskému ghettu, o němž byla řeč.² A to zase znamená, že Franz Kafka nemohl po krvi mít v sobě žádnou nosnější tradici německou, a to ani kulturní. Což zase znamená, že jakožto „Němec“ měl sám v sobě oporu ještě menší než mnozí pražští židé starého původu usedlického.

Přesto chodil do německých škol. Do obecné školy na staroměstském Masném trhu. Hned vedle byla česká obecná škola. Není o tom záznamu, ale rozumí se pro znalce Prahy samo sebou, že malí frekventanti obou škol sváděli národnostní bitky. Zde se Franz Kafka dověděl od věkvců na ulici, že je cizí, nevítán a nenáviděn, že je tvor mimo normu životní pospolitosti. V každém židu diaspory je takové už nezahladitelné trauma z let dětství. Ale je rozdíl mezi vyvržeností z prostého nezměnitelného faktu „žid“ a vyvržeností z titulu dvojfaktu „žid plus Němec“. Rozdíl právě o to, že pražský německý žid tehdy už dobře cítil, že v druhém z obou faktů tkví prvek *viny situační*.

Německá byla i Kafkova střední škola, německá byla univerzita a doktorát práv. Ba, Kafka byl ve studijních letech členem spolku „Lese- und Redehalle deutscher Studenten“. Byl to spolek bez menzur a rekovných šráků, bez cerevisek, ale přec jen s černo-červeno-zlatou stuhou přes prsa, svobodomyšlný (deutsch-freiheitlich), bez árijského paragrafu, a proto se značným procentem židů. V očích řádných buršů byl to spolek již proto méněcenný. Českému člověku bylo však zatěžko rozlišovat mezi svobodomyšlnou studentskou čítárnou a pivními buršáky, splývali mu, viděl v jedněch i druhých úderné čtyry němečtví a urážku české Prahy. Nasnadě je domněnka, že Kafka, jenž se ani pak neúčastnil jediného politického projevu, podlehl svodu, který asi vycházel od jeho přítele, historika výtvarných umění Oskara Pollaka. Platí též, že Kafkův starší nevlastní bratranec, potomní profesor právnické fakulty a československý poslanec Bruno Kafka, byl sloupem spolku „Lese- und Redehalle“. Bruno Kafka se později stal zetěm „mědařského krále“ Maxmiliána Bondyho šl. Bondropa, který mu subvencoval arogantní Bohemii. Tak prapodivně se zaplétaly věci na té pražské půdě. Jsa členem svobodomyšlné studentské čítárny, byl Franz Kafka povrhelem pro Němconěmce, pro burše; a zároveň byl v nesmiřitelném protikladu k čes-

² Všimněme si, že předáci česko-židovského hnutí, lidé typu dr. Jindřicha Kohna, Edvarda Lederera-Ledy, přicházejí ve výrazné početní převaze z provincie, nikoli z Prahy; a stejně výrazná je ta početní převaha Nepražanů mezi židy českého Parnasu, třebaže na začátku řady stojí smíchovský rodák Kapper. Prosáklost intimním češtvím, jakou jeví např. provinciálové Vojtěch Rakous a Karel Poláček, rovněž není ani trochu náhodou. I lze formulovat: jako české obrození samo je převážně ve znamení mužů a žen z provincie příšlých, tak do roku 1918 i asimilace česko-židovská. Praha a pražští židé jsou zde spíš momentem retardáčním. Jinými slovy: česko-židovský asimilantismus jeví vývojový průběh zcela shodný s průběhem národního obrození – přes svůj časový odstup.

kému genui loci – ne snad nějakou akcí, nýbrž prostě faktem, že *je*. Jak mu asi bylo, jemu, nejcitlivějšímu tvorů na světě, když spěchal do té čítárny? A kde byla tehdy? Na Ferdinandově, dnešní Národní třídě, na tehdejších denním shromaždišti českých politiků, novinářů, umělců. Ta představa – že člen německého studentského spolku Franz Kafka tam potkával Antonína Dvořáka nebo profesora a poslance Masaryka! Cítil se při takovém setkání „dans le vrai“ a v lůně pospolitosti, jež nese a vykupuje bytí jedincovo?

Ale zároveň se mladý Kafka po mnohé pozoruhodné stránce odlišuje od průměru mezi pražskými německými židy. Jeho biograf Max Brod praví, že si Kafka z vlastního podnětu osvojil přesnou znalost češtiny, hluboké porozumění pro českou kulturu. Řekněme opatrněji, dokud nebude prokázáno jinak, *dobrou* znalost češtiny, a již to je zjev neobyčejný. (K opatrným úsudkům nabádá u Kafky i jinak možnost překvapení, jež nás čekají. Kdo mluví o Kafkovi, činí tak na základě dosavadního šestisvazkového souboru jeho prací výpravných, deníků a dopisů. Nyní však začalo v Novém Yorku vycházet vydání alespoň desetisvazkové, kromě toho je velká kafkovská *matière flottante* v podobě roztroušených soukromých dopisů. Soudím ovšem, že *velká* překvapení už nepřijdou, a že kdyby přišla přec, jen utvrdí tezi, kterou rozprádá má úvaha.)

A senzačně na nás působí, čteme-li, že jako chlapec složil pro své sestry divadelní hru „Georg von Podiebrad“, třebaže tu inspiračním počátkem byl asi matčin místní původ a nějaké její vypravování. Zcela neobyčejným zjevem u pražského německého žida oněch let je také, že mladý Franz Kafka chodil na české politické projevy, shromáždění, debatní večery, aby si poslechl dr. Soukupa, Václava Klofáče, dr. Kramáře. Frekventoval Klub mladých a poznal tak osobně Karla Tomana, S. K. Neumanna, Fráňu Šrámka, Františka Gellnera, Michala Mareše, Haška.

Změřme zde zas jednou možnosti jedinečného města nad Vltavou – potomní autor knih *Proměna*, *Proces*, *Zámek* sedí vedle potomního, ale již tehdy ožralého tvůrce Dobrého vojáka Švejka! Co jej tak přitahovalo na anarchistech a společenských bouřlivácích v Klubu mladých? Mýlíme se, řekneme-li, že skutečnost pro něho k pláči prostá? Skutečnost, že něco *chtěli* a bouřlivě požadovali, že věděli bezpečnou cestu k cíli nebo si ji s úspěchem namlouvali, a především: že byli nevývratně zakotveni, že byli „dans le vrai“, v lidové a lidské hlubině bezpečnosti, že život měl pro ně lecjakou problematiku, ale nic podobného tomu, co bylo v něm, v Kafkovi. Jejich otázka: Jaký být? Otázka jeho: Jak *být*? *Smím* být?

Víme také, že chodil do Národního divadla – a to byla budova většiny německých židů neznámá. Víme z jeho dopisu, že četl dopisy Boženy

Němcové – shledává, že jsou nevyčerpatelné jako pramen pro poznání člověka. Jindy žádá přítele o české knihy; když je dostane, konstatuje nedorozumění: chtěl znění původní, ne překlady. To vše je u pražského německého žida z doby před rokem 1918 hodně neobyčejné.

Uvedme ještě, že Kafka časně opouští německé písmo kurentní a přechází trvale k latince. To ovšem není zjev náhodný – o psychickém významu písma kurentního, toho písmového ghetta Němců, nás sdostatek poučila švýcarská psychografologie a Němci utracený psychografolog Willy Schönfeld.

Velmi známý sexuolog, Kafkův spolužák z gymnázia, usuzuje u Kafky na lehčí případ úchylnosti, na pohlavní hypotonismus. Zde patrně dílčí pramen Kafkovy mučivé utkvělé představy, že nebude s to, aby založil rodinu, měl děti a dostal se tak „dans le vrai“. Nemohlo však jít o založení, jakému se obecně říká úchylnost. Jeho prchavá erotická neb alespoň pohlavní setkání s ženami byla četná a vedla je také k pouličním děvčatům. To v Praze znamená automaticky ženství české. Řekli jsme již, že erotická iniciace v Praze byla pro německého žida zpravidla česká. Začala se často služkou v domě rodičů – a co se za tím tajilo, bylo víc než Wilhelma Busche okřídlený Hang zum Küchenpersonal. Byla to erotická symbióza a ve smyslu místně specifickém eroticky přehodnocená touha po lidu. V próze Beschreibung eines Kampfes, výtvoru magického surrealismu dvacet let před surrealismem, je hned na začátku výjev, jak mladík opouští večerní společnost; rozloučí se obřadně s dámou domu, služka mu svítí po schodech a padne mu kolem krku – jeho milenka, kvůli níž tam vůbec chodí. Situační zkratka pražských zákonitostí.

Kafka znal také šlapák, tanec galánů z předměstských tančiren. V denících zaznamenává s akribií hodnou Gustava Flauberta zevnějšek pracizích děvčat, jak je chodec Kafka náhodou viděl na Václavském náměstí. Statistická pravděpodobnost nasvědčuje tomu, že to byly Češky; a máme ovšem celičkou galerii nepřímých dokladů v podobě jeho ženských postav – o tom padne ještě slovo. Jakmile však pomýšlí na zasnoubení, je to německá židovka; a jeho poslední trpitelská léta mu zjasní židovka z polského východu, jakož vůbec to poslední dějství života je vyznačeno utužujícím se vztahem k židovství a sionismu.

Mezi dvojím, ba trojím životním okrskem osciluje Kafka i místně. Byl často v pražském okolí, v Senohrabech, Davli, Štěchovicích, a to byla místa pračeská, jako jimi jsou podnes. Jeho tělo leželo na pražských plovrárnách vedle těl českých, jeho ústa však i ústa přátel vydávala jiné zvuky než sousedé. Jel-li na vltavském parníku, promlouvaje s přáteli, nemohl

se necítit ještě cizejší, než jim byl opravdu – cizejší právě o to vědomí, že jim je cizí a svou mluvou nevitán jako soused a bližní. Každé takové odpoledne v přírodním plenéru, který tak miloval, nutkavě v něm posilovalo vědomí cizoty a jinakosti, pro kterou není nikde opory. Přesto ho to táhlo do českého kraje, ven z toho ghetta. Letní prázdniny však trávil v Želizech, jimž říká se sudetskými Němci Schelesen, tedy na tehdejší jazykovém rozmezí polabském, kde se vytvořila typická pražsko-německo-židovská kolonka. Anebo byl u sestry v Siremi v severních Čechách, jež tehdy byla německá a jmenovala se Zürau. Byl také v jižním Tyrolsku, byl v Durynsku, v Tatrách, byl v Berlíně. Také po místopisné stránce stále hledání, tápání, kolísání, bezdomost.

Němcem se necítil – jak by byl mohl při své neúplatné jasnozřivosti? V dopisu z Meranu z 10. dubna 1920 popisuje výjev u table d'hôte:

Po prvních slovech vyšlo najevo, že jsem z Prahy; oba, generál (jemuž jsem seděl naproti) i plukovník, znali Prahu. Čech? Ne. Vysvětli teď do těch bezelstných vojenských očí, co vlastně jsi. Někdo prohodí: „Němec z Čech“, jiný „Malá Strana“. Pak se to všechno uklidní a jíme dál, ale generál se svým bystrým, v rakouském vojsku filologicky školeným sluchem není spokojen, po jídle začne zas pochybovat o zvuku mé němčiny, snad ostatně pochybuje víc oko než sluch. Teď se mohu pokusit o vysvětlení odkazem na své židovství. Vědecky je teď sice uspokojen, ale lidsky ne.

Ten generál měl pravdu. Němec z Čech není, není tedy Němec; mluví však plynně německy, ale přec zas ne němčinou kovaného Němce. Popírá, že by byl Čech. Popírá také, že by pocházel z Malé Strany, není tedy ani feudální, ani v nějakém životním vztahu k modré krvi nebo církvi. Tvrdí, že je žid, nedělá však dojem žida. Prapodivný člověk – jak jej vlastně zařadit a klasifikovat? – Generál má pravdu.

A to všechno, ta polovičatost na všechny strany a ta nezakotvenost kdekoliv se rozněcuje ve věčně žířivý a hnisavý podkožní proces jednou zcela specifickou příměsí. Míním Kafkovu sociální problematiku ve smyslu užším a nejužším. Kafka je fenomén sociálního svědomí, vyrovná se po té stránce plně Dostojevskému a je – bez odvozenosti – jeho pražským dvojníkem; též Tolstého připomíná nejednou, a nepodnikl asi marnou věc Max Brod, když nedávno dopsal doplňkem k své kafkovské biografii rozlehlý spis Kafka a Tolstoj. Je prokázáno četnými shodnými svědectvími, s jak příkladnou vážností pojímal Kafka svou práci v sekretariátu dělnické úrazové pojišťovny v Praze. Tato činnost seznamovala ho však den co den s bídou dělného proletariátu. Max Brod uvádí Kafkův výrok vztahující se k žádostem dělníků, kteří byli při práci zmrzačeni následkem

padoušsky nedostatečných bezpečnostních opatření: „Jak skromní jsou ti lidé,“ řekl mi jednou a měl oči dokořán. „Přicházejí nás prosit (rozuměj: do dělnické úrazové pojišťovny), místo aby vzali budovu útokem a všechno v ní rozmlátili na padrť, přicházejí prosit.“ – Jednou vypracuje do podrobností statut pro pracovní kolektiv, je to utopie, o které sní, a dá jí nadpis: *Nemajetné dělnictvo*. – Druhého července 1913 si zapíše do deníku: „*Rozvzlykal jsem se nad zprávou o přelíčení s jakousi tříadvacetiletou Marií Abrahamovou, jež z bídy a hladu uskrtila své skoro tři čtvrti roku staré děcko Barunku mužskou kravatou, která jí sloužila místo podvazku a kterou si odvázala. Zcela schematická historie.*“ (Pamatuji se na ni; byla pro některé p. t. předplatitele zcela příjemným polechtáním při ranní kávě.)

A tomuto člověku, který se rozvzlykal nad soudničkou v novinách, provedl osud infernální kousek. Jakožto osten pro svědomí bylo by postačilo, že je syn měšťáctva. Osud však vypracoval úkol z pilnosti. Co myslím tím úkolem z pilnosti, nemohu zatím povědět. Bylo mi to zakázáno. Ježto však ti, kdo mi to zakázali, oznámili nedávno veřejnosti, že hodlají vydat Kafkův Dopis otci, bude mít čtenář této úvahy možnost, aby si doplnil, co mohu dnes podat jen náznakem.

Kafka je od dětství nahlodán vědomím sociální křivdy. Jednou – roku 1911 – dali zaměstnanci jeho otce výpověď, všichni do jednoho. Franz Kafka se vypraví k dvěma důležitým zaměstnancům, aby výpověď odvolali. A tak stráví nedělní odpoledne na Žižkově, pokouší se, ale marně. Odpoledne podobná cesta do Canossy, jež se v daném případě jmenuje Radotín. Žid se pokouší udobřit křesťany, „Němec“ Čechy, syn měšťákův a „pán“ lidi z lidu; a mluví k nim u vědomí, že on sám je v táboře pychu a zvůle. Závěrem téhož dne v témž Radotíně platonické dobrodružství s českou služtičkou. Tak se za jediný nedělní den prolne v duši osmnáctiletého všechno možné: pokoření, vědomí viny, zapletenost v hybris a křivdu, vábení krve z tábora těch druhých, těch na věky cizích, kteří jsou v každém a každíčkém smyslu „dans le vrai“.

Lze tak žít? A budeme tak žít, jmenujeme-li se Franz Kafka?

Zde bychom ji tedy měli – l'initiation sentimentale Franze Kafky. Sociální hybris, páchaná nadto na lidech jiného plemene, jiného jazyka – toť příliš. Lze tak žít? Zajisté nikoli, jsme-li Franz Kafka. Bylo by třeba rozmístit půl okrsku zemského mezi tou ranou morovou a vlastním já. Svým nitrem se Kafka toho všeho stranil jako věřící nečisté krmě; zachoval si krvácející čistotu srdce. Zevně došlo k pokusům o útěk, ale nezdařily se. Vytoužené spojení manželské, jež ho mělo přivést „dans le vrai“, do normy občanského dne životního, ztroskotalo o Kafkovy skrupule. Ztroskotala také velká touha po životě v lůně přírody, mezi sedláky,

a to je zas taková zvláštní tragédie Kafkova – ujišťuje mě Ladislav Stehlik, velmi intimní znalec venkova, jak předokonale podává Kafka v Zámku duševní ambiente vesnického života, aniž je mu i jen v nejmenším třeba postupu popisného. Nikdy však nedošlo k pokusu o kombinovaný únik sociálně etický, o útěk z té pražské německo-židovské ohrady do českého lidu. Věc divná dost, že k němu nedošlo, a věc každé lítosti hodná: byla to záchrana. Bránila jí asi skutečnost, že každý spisovatel je *glebae adscriptus*, zajatec své hroudy jazykové. A především – cokoli snad dřímalo ještě v ložiscích vůle jakožto spásná možnost, vše zkržila plíživá nemoc. Tuberkulóza plic s finálním aktem tuberkulózy hrtanu, mučednická smrt při plném vědomí. Ty souchotiny jsou pointa hodná velkého epika. Snad bude jednou zváženo, jak rafinovaná pointa.

Přesně ztotožnitelné pražské lokality nejsou u Kafky častým zjevem. Staroměstské náměstí, Malé náměstí na Starém městě, Ferdinanda (Národní) třída, Vltavské nábřeží, Karlův most; Svatovítský chrám v Procesu, a to v jeho kapitole rozhodující, v níž z úst vězeňského kaplana palčivě svítí ta parabola o dveřníku a pocestném usedavou bolestí Kafkova hledačského agnosticizmu (v dosahu zcela nadlátkovém příležitost k paralele poutník Kafka; poutník Mácha; z Máchova rodu je Kafka i bytostným rysem, že také jeho metafyzické hoře nerevoltuje, nemá ventil vzpoury titanické). Rovněž v Procesu neurčitě naznačená rozloha za Hradčany, patrně strahovské lomy, jakožto popraviště. Bankovní budova v témže románu mohla by být totožná s bývalou Českou bankou Union. Zcela jistě má předměstská ulice a chudinský dům v Procesu původ v Kafkových dojmech z pražských proletářských čtvrtí, přesná identifikace je však nemožná. Skurilní úřední místnosti v Procesu připomínají bezprostředně dobrodružnou dislokovanost pražských úřadů ve starých barabiznách. Úhrnem to není mnoho Prahy na autora, v němž smíme, ale i musíme spatřovat pražského klasika. Ale Kafkova Praha nevězí ve vnější popisnosti, vězí zcela vespod v buněčné tkáni a prostupuje ji.

Příznačné je, že Praha u Kafky bezprostředně popsaná a určená spadá téměř bez výjimky vjedno s Prahou starou. Také Kafka sám, ačkoli po Praze vystřídal mnoho bytů, žil s jedinou výjimkou jen ve staré Praze, i tehdy, když se odstěhoval od rodičů. Staré Město, bývalé Židovské Město, hradčanská Zlatá ulička – žádná svázanost s Prahou novější a novou, zakleslost do Prahy minulostní. K tomu důležitý rys, že v jeho knihách jsou noční prospekty města ve výrazné převaze. Kafka v tom pudově zachovává observanci německých (a jiných nečeských) autorů při traktování pražských motivů. Vábí je pražské noční, Praha přízračná, hynou-

cí, zahnívající, Praha-Bruggy; bez povšimnutí zůstává živelný élan vital a neproblematický dělný den tisíciletého města. Do vágního soumráčna se noří též Kafkovy verše, bez rýmů, zpovědně nahé:

*Lidé, kteří po temných mostech jdou,
podle světců
s matnými světylky.
Oblaka, jež táhnou nad šedou oblohou
podle chrámů
s traticími se věžemi.
Člověk, který se opírá o kvádrové roubení
a dívá se do večerní vody,
s rukama na starých kamenech.*

Držet ruce na starých kamenech, redukovat Prahu na Staré Město a Hradčany znamená však být kdesi za pomezím živoucího dne, být vnějšími a vnitřními přehradami oddělen od přítomnosti města, života, člověka. Znamená to, že jsme, nevinni viníci, v něm jen připuštěni a trpěni, že nejsme „dans le vrai“, že jsme v srdci Prahy geometr K. ze Zámku.

S českými vlastními jmény se v Kafkových výpravných skladbách nesetkáme. Jméno Czerny v Zámku bylo u nás hojným příjmením lidí původu asi českého, ale již jednoznačně německých. V Kafkově abstinenci od českých jmen, v jeho nikoli řídké zálibě v prononcovaných příjmeních severoněmeckých, jako třeba Brunswick v Zámku, spatřuji úmyslné unikání jménům domácím, českým. Kafkův rejstřík jmen jeví vůbec leckterou zvláštnost; nápadná je např. jeho záliba v Italech a italských jménech tam, kde jde o postavu, jejíž přízračné světélkování ještě převyšuje přízračnost postav ostatních (italský bankovní klient v Procesu, zámeční úředníci Sortini a Sordini v Zámku, italský malíř v Procesu). Příležitostně jméno slovansky znějící, jež budeme však sotva pokládat za jméno české – např. Řehoř Samsa v Proměně, Schubal v Americe. Ženská křestní jména volí Kafka ponejvíce ze jmen rozšířených mezi Němci i Čechy – třeba Leni, Olga, Mitzi, Pepi, Frieda. Příznačné je, že dvě hlavní postavy Kafkovy mají za milenku dívky z prostého lidu – prokurista z Procesu ošetřovatelku Lenku, geometr ze Zámku Frídu, děvče ze šenku. Obě dívky, ale i jiné, jsou mimo každou pochybnost depozita Kafkových erotických výprav do českých spodin pražských.

Vlastní, osudově ústřední pražský zážitek Kafkův hledáme a nalézáme v jiných složkách. V onom drobnohledném rozprašku, kterým je pro-

sycena vnitřní atmosféra jeho prózy. Při každém kroku je u Kafky všechno nejdokonalejší srostitost a zároveň halucinace, cauchemar, vše na dosah blízko, zároveň však přeludnost, a stálým životním pocitem je u něho temné vědomí jakési nevyzpytatelné viny, agorafobická potácivost tvora vypáčeného z kořenů. Zde odstavec z prózy Popis zápasu – míněno je Staroměstské náměstí:

Potom však, když mám přejít přes velké náměstí, zapomenu na všechno. Když se už budují ze samé bujnosti tak velká náměstí, proč se neudělá také zábradlí napříč náměstím? Dnes fouká zas vítr od jihozápadu. Hrot radniční věže opisuje droboučké kruhy. Všechna okenní skla řinčí a tyče svítilen se ohýbají jako bambus. Plášť Panny Marie na sloupu se svíjí a vítr jím cloumá. Což to nikdo nevidí? Páni a dámy, kteří by měli jít po dlažbě, vznášejí se nad ní. Ustane-li vítr, zastaví se chodci, řeknou si několik slov a uklánějí se na pozdrav, ale jakmile se zas rozfíčí, nemohou mu odolat a zdvihnou všichni najednou nohy. Musí si, pravda, pevně přidržovat klobouky, ale mají přitom veselé oči a nezdá se, že by měli tomu počasí sebeříkat. Jen já se bojím.

Anebo – ze zápisků On z roku 1920 (soudě podle letopočtu, inspirováno vzpomínkou na zrušený pomník Radeckého na Malostranském náměstí):

Býval součástí monumentální skupiny. Kolem jakéhosi středu stály v promyšleném seskupení symboly stavu vojenského, umění, věd, řemesel. On byl jeden z těch mnohých. Teď je ta skupina dávno rozrušena anebo ji opustil alespoň on a protlouká se životem sám. Ani svého bývalého povolání už nemá, ba zapomněl dokonce, co tehdy představoval. Patrně právě z toho zapomenutí se u něho projevuje jakýsi smutek, nejistota, neklid, jakési přítomnost zakalující toužení po minulých dobách. A přec je to toužení důležitým prvkem síly životní anebo je snad samotnou životní silou.

Tato zcela zvláštní optika původu *etického* zakládá nepřímou Kafkovu jedinečnost *estetickou*, že vše u něho je magická realnost, reálné transcendentno, zjevení v rouchu všednosti nejtriviálnější. K tomu představitel americké literární vědy: Amerika je Kafkovi mj. vděčna za to, že jí ukázal možnosti *realistické alegorie!*

Znáte jeho památnou drobnou prózu Eine kleine Frau? Útlá paní, jemu jinak neznámá, kterou nezřídka potká na ulici, dává mu výrazem tváře na srozuměnou, že ho neschvaluje, že má proti němu jakési podezření, že ho viní z nějakých provinění. Jste na rozpacích, jak to vyložit? Jak by jej ta ženuška neměla podezírat, jak by ho měla schvalovat – jej, německého žida a sytého měšťáka, cizince ve všem všudy, tvora, který se ubírá na pouliční straně nepřátel? Z očí té ženušky se na Franze Kafku

dívá česká Praha, tedy suma všeho, co již tehdy bylo na tom městě podstatné, co bylo jeho přítomností, jeho budoucností.

Je nám nedobře, prožíváme-li útlachný sen, v němž jsme se octli v Lemurii. Ale co je takový sen proti jinému, v němž se nám zdá, že *my* jsme lemur zatoulaný do říše živých? A je-li v očích mimojdoucí paničky psán náš ortel vyvrženecký, není pomýšlení, že by mohlo dožít to, co bylo v nitru od dětství, mučivé vědomí odlišnosti. (Povědomý zákon mi prozatím brání uvést o tom klasickou formulaci samotného Kafky.)

Mravní osten básníkův tváří v tvář životní pospolitosti lidí normálních; polohová vratkost žida-nevěrce v diaspoře; jakobyneřectví pražského německého žida a špatné svědomí téhož žida v české Praze; neprodyšná odloučenost od všeho, co je lid, co je nevývratná pravost, životní božnost i v přestupnictví ještě; s nutkavým důsledkem, že jedinec, kterému je odepřena hlubina bezpečnosti „dans le vrai“, etabluje maximum „Ich hab mein Sach auf mich gestellt“, jejímž mimovolnému stirnerismu napořád odpovídá hlas nitra drtivým „Auf *nichts* gestellt!“³ – toť čtvrtý kořen věty o postačujícím důvodu; jen tak si vyložíme případ Kafkův, z Prahy totiž a z patologické sociálně biologické situace pražského německého židovstva. Kafkův spolužák, známý estetik prof. Emil Utitz, mluví o přírodní rezervaci, jejíž rozloha se vůči hledě umenšovala, o ledovci pomalu rozhlodávaném vukolními vodstvy. Je to slovo výstižné.

Dopsav, nalézám potvrzení své koncepce u Kafkova rodáka, věkove a přítele Willyho Haase. Jeho postřeh je dokonalost sama (Das Geheimnis der Ferdinandstrasse, pondělník Prager Mittag 18. VII. 1933):

...hned vedle začínala se už oblast Nedosažitelná, Záhadnost, přinejmenším svět cizoty, dobrodružství a nekontrolovatelnosti. Kdo na posledním korzu na Příkopě zašel o několik kroků dál do tehdejší Ferdinandovy třídy, dnešní Národní, kde se procházely sličné české dámy a dívky, byl naráz dál od domova, od své pevniny, než dnes přeborník svazu mládeže, který pochoduje až do Paraguye.

Právě proto dovede Kafka svůj neměnně ústřední prožitek halit do podobnosti nejreálnějších. Třeba v drobné próze Městský znak, k níž jej inspiroval znak města Prahy. Mluví o stavbě věže babylonské a pokračuje pak:

³ Hlas pro Kafku drtivý. Kafka ani na okamžik neakceptuje propast mezi člověkem a člověkem, odsouzenost každého z nás k separační cele – zoufá si z toho napořád. Akceptovat jakýkoli minimalistický program je věc bytostně cizí rekounosti jeho vrozeného maximalismu. Neakceptujte proto ani žádné Ignorabimus teognostické – to je mu jen východiskem, startem, od něhož nastupuje svou donkichotskou pouť k Absolutnu, přesněji k Bohu-Otci hodně doslovnému. Zde všude opěrné body pro diferenciální diagnózu mezi Kafkou a rezignativismem existencialistů. Kafka sám je opak rezignace – je to prototyp herojský.

Takové myšlenky ochromovaly síly, a víc než o stavbu věže starali se lidi o stavbu dělnického města. Každá krajanská skupina chtěla nejpěknější kvartýr, z toho povstaly sváry, které se stupňovaly v krvavé boje...

Tedy narážka na svár národnostní. A končí:

Vše, co v tom městě vzniklo v podobě pověstí a písní, je naplněno touhou po prorokovaném dni, kdy jakási obří pěst rozdrtí město pěti údery, následujícími rychle za sebou. Proto též má to město ve znaku pěst.

Víte o takové pražské pověsti? Já nevím. Je Kafkovou invencí. Znáte pražský znak? Obnovte si jeho podobu, uvědomte si, jak je u Kafky deformován vizuálně i funkčně. Jeho utrpení z Prahy mu vnuklo tu eschatologickou vizi, v níž je naděje na úlevu a vysvobození koncem jakýmkoliv.

Ale nitrně se od Prahy odpoutat nedovede. V prosinci 1902 píše student Kafka příteli Oskaru Pollakovi:

Praha člověka nepustí. Nás dva nikdy. Ta matička má drápy. Třeba se podrobit anebo...Ze dvou stran bychom ji musili zapálit, od Vyšehradu a od Hradčan, pak by bylo možné, abychom unikli.

K tomu bych podotkl, že ještě nikdy žádný Němec nenazval Prahu matičkou. Ani v tom není Kafka Němec. Ale mluví z něho zoufalství z jatcovu, mluví až do představ pyromanických.

Ostatně – když padlo slovo „matička“: Kafka praví kdesi, že německá slova Mutter a Vater nejsou s to, aby vyjádřila židovskou matku, židovského otce. Tedy: I v jeho vztahu ke kardinálním slovům života zračí se jeho okrajová pozice a situace v poměru ke všemu německému. A Čech rovněž není, a sionistou také ne. Lze tak žít, jsme-li Franz Kafka?

Kafkova židovsko-německá pražská situace se obráží i v jeho dikci. V pražské němčině není jazykových živin nářečních, podřečních, lidových – její karolinská sláva a někdejší dějinná funkce pro vývoj německého jazyka má dávno již rub, že tato němčina vzduchoprázdného prostoru nemůže slovesnému tvůrci dát živoucí stavivo, nedovede ho nést. Pražský německý autor měl jen na vybranou, aby epigonsky rozměňoval obecnou spisovnou němčinu anebo aby si do důsledků vybudoval jazyk svůj jakožto konstruktivní artefakt. To udělal velkolepě Rilke po soustavném studiu Grimmova slovníku. Werfel založil osobitost své mluvy na recepci Schillera a prolнул ji dobudováním říšské dikce expresionistické za odvážného tvoreni neologismů, zejména kompozitních. Jinak zas Kafka. Křišťálová hlať jeho vět připomněla již mnohým Kleista a Stiftera, od nichž jej ovšem odlišuje kazuistický a dialektický ráz a duktus jeho prózy, ta transcendentální advokátština, k níž jako by se byl spojil talmudista s církevním Otcem. Ale je pozoruhodné, že tato próza, jež by jinak byla po pravdě impeccable a ho-

tovým modelem nejkrásnější i také psychicky nejzdravější němčiny, má v svém křišťálovém řečišti ne jeden masivní bohemismus, který unikl Kafkovu jinak podivuhodně jemnému sluchu. Náleží sem např. z hlediska němčiny abuzivní, totiž českým „až“ influencované užívání slovece „bis“; Kafka měl s tím slovem potíže, ptal se na věc přítele F. Welsche, dostalo se mu správného poučení, ale přiznává se, že mu neporozuměl.

To jsou poutavé miscely pro filologa. Průkaznější, totiž nekonečně poučné jsou Kafkovy dialogy. Při vytváření postav tíhne Kafka napořád k drobnému lidu, na scéně jeho próz hemží se to prostými ženami a děvčaty, sedláky, bankovními sluhy, číšníky, hotelovými zaměstnanci, šenkýřkami, služkami. A ti všichni mluví bezvadnou spisovnou němčinou. Tak třeba ošetřovatelka Lenka v *Procesu*, jež je spíš služkou než ošetřovatelkou: „Sie würden sie aber nicht sehr vermissen, wenn Sie sie verlören oder für jemand anderen, zum Beispiel für mich eintauschten.“ Je to konverzační mluva asi taková, jako kdyby česká služtička řekla: „Ztratit ji však anebo zaměnit ji za někoho jiného, například za mne, nepohřešoval byste ji přespříliš.“

A tak mluví Kafkovi lidé napořád, s bezvadnou syntaxí a hojným používáním konjunktivu praeteriti. Je to iracionální plainchant dikční, výsměch v tvář každé jazykové empirii. Zajisté – tato dikční zvláštnost velmi stupňuje halucinační ráz Kafkových knih. Ale je to dialogická němčina Jakobynemce, který nikdy nezažil, co to je: samorostlá mluva dětského klanu, mluva uličníků, argot rodinného kruhu, dialekt milenecký, mluva dospělých mužů, kteří mezi sebou zůstali hravými kluky; a který především nikdy nezakusil, co je mluva lidu. Neboť v podobě německých zvuků nikdy v Praze nic takového nebylo. On však měl německé školy, německé přátele, psal německy. Právě tou skelnou iracionální němčinou ledovce šinoucího se bez kotvy a cíle šírem vod.

Tak se naše diagnóza dotvrzuje i symptomy jazykovými.

To je život mezi kulisami, praví jednou, dává tak lapidární auto-diagnózu. Pořád nové symboly nalézá pro svůj případ: umělec na visuté hrazdě; umělec v hladovění, virtuos takový, že nakonec přestane jíst vůbec; proměna člověka v cizopasnou štěnici; absurdní obrovský krtek na zcela normální louce; v Doupěti lesní zvíře, jež si s nesmírným nákladem bystrosti pamatující na vše buduje uprostřed lesa podzemní tvrz, od níž si slibuje, že mu dá soběstačnost, bezpečnou záštitu – naděje lichá, smrtelně šalebná.

A zůstává v platnosti slovo dívky Olgy ze Zámku: *polopřipuštěnec* – totiž nikoli připuštěn podle zákona, vpuštěn a pojat do něho, nýbrž trpěn,

snášen, odkazován na neurčitou lhůtu čekatelskou, na přijímací řízení, jež zůstává in suspenso.

Jednou volá: – Jsem konec nebo začátek. Mýlí se, není zde dichotomie – je konec i začátek. Je v něm explozivní rozednění mravně sebeuvědomovací, tak náhlé, tak prudké, že je nelze přežít (aniž v něm lze pokračovat, „kafkovská škola“ je pustá *contradictio in adjecto*). Účtuje před apokalypsou, proto je Poslední a konec. Začátek je v dosahu slohotvorném jakožto velký surrealista před surrealismem. A v oblasti autorského étosu začátek tím, že taková sebeničivá míra mravnosti rekovně nemůže vyprchat do kosmu, *musí* – a třeba ve vidu sebetajnosubnějším – po meči i po přeslici přejít do jiných.

Není tomu dávno, co bystré pero Maxe Pulvera napsalo ve Švýcarsku, že Franz Kafka je německy píšící Slovan. Je na tom mnoho pravdy. Kafkova mravní seismografika, věčný etický samohyb v hodinovém stroji jeho duše, jeho hluboká pokora jsou rysy slovanské. Západnické *quiproquo* s „the greatest Czech author Franz Kafka“ není tak zcela k smíchu. Především je Kafka osudově určen Prahou, mohl přijít jen z Prahy, lze jej vysvětlit jen z pražských určeností a perspektiv.

Duše bez viny nejosamělejší a zalykající se tou odsouzeností k samotě, zalykající se ne snad pro tu odloučenost od živočišného tepla, ale výčítkou mravní. Polopřipuštěnec s křížem nevyzpytatelné viny, která je pro něho jako ten duch Hamletova otce *hic et ubique*, ve všem, oč zavadí jeho oko. Člověk, který nosil na duši nadplemennou hvězdu hanby půl století před Hitlerem. Velký spisovatel, který nechtěl být ani spisovatelem nejmenším, který chtěl být v životní pravdě občanské anonymity a jehož knihy zná a má svět proti jeho vůli, proti jeho příkazu závětnímu, knihy úskokem a přítelovou věrolomností zachráněné z plamenů, pro něž je určil, než se jeho hrtan rozpomněl, že tu beznadějnou *hrdelní při* lze zakončit i jinak než popravou v nočních strahovských lomech.

(1948)